

TÜRK ASILLI TÜRKOLOGLARIN ORHUN YAZITLARINI OKUMA VE YORUMLAMALARINDAKİ FARKLILIKLAR ÜZERİNE NOTLAR

Mehmet Cihat ÜSTÜN*

ÖZET

Bu çalışma, Orta Asya Türk kültürü içerisinde mühim bir yer işgal eden ve Türk yazı dilinin ilk vesikaları olan Orhun yazıtları ile ilgilidir. Yaklaşık 1200 yıllık bir süreçten sonra Türkologların üzerinde çalışmalar yaptıkları Orhun yazıtları Göktürk kültürü, tarihi ve yaşam tarzı dikkate alınarak okunmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Göktürklerin yaşantısına dair keşfedilen her türlü yeni öge bu yazıtların farklı okunmasına ve yorumlanmasına imkân tanıyacaktır. Yaklaşık 120 yıllık değerlendirme süreci nihayete ermiş değildir. Orhun yazıtları yeni teklif ve önerilere açık kendine özgü sihirli yapısını günümüzde de muhafaza etmektedir. Bu çalışmada, 120 yıllık süreç içerisinde değerlendirmeye tabi tutulan Orhun yazıtları üzerinde Türk asıllı olup Türkoloji'ye hizmet eden araştırmacıların okuma ve yorumlama teklifleri karşılaştırmalı olarak verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orhun Yazıtları, Türkoloji, Okuma ve Yorumlama Farkı.

---

*Okt., Kafkas Üniversitesi Rektörlüğü, Türk Dili Anabilim dalı, cihat24@hotmail.com.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

**NOTES ON DIFFERENCE IN ORKHON MONUMENTS
READING AND INTERPRETING MADE BY
TURCOLOGIST OF TURKISH ORIGIN**

ABSTRACT

This study is related to the Orkhon inscriptions which are the first examples of Turkish language and have an important place in Asian culture. After a period about 1200 years the turcologist worked on, the Orkhon inscriptions were tried to be read and interpreted taking into account of Göktürk culture, history and lifestyle. Every new component discovered concerning the lifestyle of Göktürk would make the Orkhon inscriptions possible to be read and interpreted in a different way. Approximately 120 yearly assessment process is not finally over. Orkhon inscriptions have preserved its magical and peculiar structure which are open to new proposals and recommendations. 120-year period evaluated in this study are subject to the Orkhon inscriptions on the Turkish citizen who serves turcology reading and interpretation of research proposals are evaluated in comparison.

Key Words: Orkhon Turkish, Turcology, Difference of the reading and interpretation.

Giriş

Her toplumun yazıyı kullanmadan önce sözlü bir geleneğe sahip olduğu açık bir gerçektir. Söz yazıdan öncedir ve uluslar önce sözlü edebiyata dayalı ürünlerle edebî geleneklerini şekillendirmeye başlamışlardır. Lakin söz uçucudur, değişebilir, değiştirilebilir. Sözlü gelenek içerisinde yaşatılan bir hususiyet, dilden dile aktarılırken kasten veya gayri ihtiyari değişikliğe maruz kalabilir. Sözlü geleneğe ait ürünlerin ilk ve tam şekillerini kesin bir biçimde ortaya koymak mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, bir dilin tarihî gelişimini başlatabilmek için başlangıç noktası olarak sözlü ürünlerden hareket edememekteyiz.

Bir dilin tarihî gelişimi, vaki olan dilin ilk yazılı eserlerinin oluşturulduğu andan itibaren başlatılmaktadır. Türk dilinin de savlar, sagular, destanlar vs. zengin sözlü ürünlerinin olmasına rağmen tarihî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

gelişimini ancak ilk yazılı eserlerinden itibaren başlatabilmekteyiz. Türkler yazıyı ilk defa Köktürk kitabeleri adıyla anılan anıtlarda kullanmışlardır. Türklerin okunabilen ilk yazılı belgesi, 687_692 yılları arasında yazıldığı düşünülen “Çoyrın yazıtı” olmuştur. Son yıllarda Moğolistan’ın Arhangay bölgesinde 581 yılında yani birinci kağanlık döneminde dikilmiş Bugut yazıtı bulunmuşsa da bu yazıt ne yazık ki, Türkçe değildir. Yazıtın üç yüzü Soğdca bir yüzü de Sanskritçe’dir. Ne yazık ki, Bugut yazıtının Türkçe olmaması Türk yazı dilinin tarihî gelişiminin 581 yılına kadar gitmesine bir nevi izin vermemektedir¹.

Devlet kurmuş ve hatta muayyen sınıflara bölünmüş bir toplumun kabilecilik ve kavimcilikten ayrılarak “Türk” adı altındaki devlet kurma devrini gösteren Orhun yazıtları,² Köktürklerin kendi millî kültüründen ve damgalarından ortaya çıkmış bir yazı sistemi ile bengü taşlar üzerine yazılmak kaydıyla oluşturulmuştur.

Bengü taşlar, Kuzey Moğolistan’da yukarı Yenisey ve Talas bölgesinde bulunmakta ve Köktürk yazısıyla oluşturulmuşlardır. Çoğu, abideler ve mezar taşlarından ibaret olan kitabeler, tarihî muhtevalı en eski Türkçe kaynaklardır. Bunlar taşın kaplumbağaların veya benzer kaidelerin üzerine oturtulmuşlardır. Bunların üst tarafında hareket halinde iki ejderha resmedilmiştir. Çokluk şilde benzeyen üst kısmında aidiyet gösteren Türklere has tipik bir dağ keçisi sembolü bulunmaktadır³.

Dağ keçisi damgası için Cengiz Alyılmaz şu görüşleri ileri sürmektedir: “*Dağ keçisi/teke damgası, Türk dünyasının en eski ve ortak damgalarından biridir. Bu damga, yüceliği, erişilmez yerlere erişilebilirliği, bağımsızlığı, özgürlüğü, kararlılığı, asaleti ve cesareti sembolize eden bir damgadır. Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olduğuna inanılan kağanı simgeler. Bu sebeple Doğu Türkistan’daki, Moğolistan’daki, Tuva’daki, Saka Eli’ndeki, Hakasya’daki, Kazakistan’daki, Kırgızistan’daki Saka, Hun, Avar, Köktürk, Uygur, Kırgız... dönemlerine ait kurganlarda, mezarlarda, dikili taşlarda, yazıtlarda, kayalarda, heykellerde, taşbabalarda kağanı temsilen veya kağana bağlılığı belirtmek için dağ keçisi damgasına/teke damgaya yer verilmiştir. Köl Tigin, Bilge Kağan, Çoyr, Karabalgasun, Deel-Uuul, Hotuuv-Us yazıtlarında; Koçho Tsaydam, Şivet-Ulaan, Töv Aymag, Bayan Ölgey ve Gobi Çölü’ndeki pekçok insan ve hayvan heykellerinde, taşbabalarda bulunan dağ keçisi/teke damgası, bu*

¹ Fuat Bozkurt, *Türklerin Dili*, Kapı Yayınları, İstanbul 2005, s. 101.

² Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1969, s. 106.

³ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (Haz.: Mehmet Akalın) TDK Yayınları Ankara 2007, s. 5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

damganın eski Türk anıt ve yazıtlarında kağanı temsilen kullanılan ortak bir damga olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Türk milletinin var olduğu, ulaştığı her yerde dağ keçisi damgasının izine rastlamak mümkündür. Bu damgayı, bu damganın yansıttığı, taşıdığı kültürü inkâr etmek: önce Köktürk ve Uygur dönemlerinin Avar, Hun ve Saka dönemleriyle ilgilerini; sonra da Altaylar'dan Kafkaslar'a, Kafkaslar'dan Anadolu'ya; Anadolu'dan da Avrupa'nın içlerine kadar uzanan Türk kültürü ve medeniyet zincirini/varlığını göz ardı etmek anlamına gelir. Hem bu damganın varlığını inkâr etmek, Türk kültür ve medeniyetine zarardan başka bir şey de getirmez. Zira damgalar, yaşayışın ve inanışın kristalize olmuş şekilleridir. Ait oldukları milletlerin kültür ve medeniyetini geçmişten hâle hâlden istikbâle taşırlar. Dağ keçisinin (dolayısıyla bu damganın) Türk mitolojisinde, Türk yaşayış ve inanışında/Türk kültür ve medeniyetinde apayrı bir yeri ve önemi vardır.”⁴

Kitabelerin tespitinden sonra bu yazıtların okunması için yapılan çalışmalarda ilk başarıyı Thomsen kazandı. Thomsen, Çince kitabede geçen “Kültigin” kelimesinden faydalanarak; “Tengri, Türk, Kültigin” isimlerini okudu. Böylece 1893 yılında ilk adım atılarak anahtar bulunmuş oldu. Thomsen bu ilk çözümlemeden sonra kitabelerin okunması ile meşgul olurken; Rus Türkolog Radloff, 1895'te Petersburg Üniversitesi'nde yaptığı çalışmalar neticesinde kitabelerin tercümesini yayımladı. Radloff'tan bir yıl sonra 1896'da Thomsen Göktürk Kitabelerinin Fransızca tercümesini yaptı. Bundan sonra Thomsen çalışmalarına ara vermeksizin hatta eksiklerini gidererek 1916 yılında kitabeleri yeniden yayımladı⁵.

Thomsen ve Radloff'un bu titiz çalışmalarının neticesinde kitabeler bazı ufak tefek değişiklikler yapılmak kaydıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Transliterasyon ve tercümelerde meydana gelen farklılıklar yazıtların okunması ve yorumlanmasında yeni teklif ve düzeltmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu duruma istinaden birçok Türkologun varmış oldukları kanaatleri zaman içerisinde değiştirmek zorunda kaldıklarını açıkça ifade edebiliriz. Mesela Dmitriy Mihailoviç Nasilov “Yenisey Yazıtlarının Okunuşu Üzerine Bazı Notlar” adlı yayınında yazıtlar için daha önceden ileri sürdüğü bazı fikirlerini değiştirmek zorunda kalır, yine Igor Valentinoviç Kormuşin, Altıncı Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde “Otopsiye Dayanarak Yenisey Yazıtlarının Okunmasında Bazı Düzeltmeler” adlı

⁴ Cengiz Alyılmaz, *Bir Asparagas Haber ve Kurt, Dağ Keçisi, Geyik Sembol ve Damgaları*, Orkun Dergisi, Sayı 37, Mart 2001

⁵ Ali Öztürk, *Ötüken Türk Kitabeleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 14.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

sunduğu bildirisinde Yenisey yazıtları üzerinde düzeltmelerde bulunur⁶.

Yurt içinden de N. Asım Aksoy, Hüseyin Namık Orkun, Talat Tekin, Muharrem Ergin, Osman Fikri Sertkaya, Ahmet Bican Ercilasun, Cengiz Alyılmaz, Erhan Aydın, Halil Açıkgöz, Nadir İlhan gibi birçok Türk asıllı Türkolog Orhun yazıtlarını okuma ve yorumlama çalışmalarında bulunmuşlardır.

Kitabelerin okunması ve yorumlanması işi, günümüzde dahi nihayet bulmuş değildir. Bazı kelime ve ifadeler üzerinde farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Ahmet Bican Ercilasun'un "*ilk yayımlandıkları 1894 yılından beri Göktürk bengu taşları üzerindeki düzeltmelerle yeni teklif ve görüşler devam etmektedir. Bu, elbette bugüne kadarki yayınların değerini azaltmaz. Bilâkis bu yayınlar sayesinde biz belli bir zeminden hareket edebilme ve bengu taşlar üzerinde mukayeseli düşünebilme imkânına kavuşuruz. Yeni görüş ve düzeltmeler genellikle araştırmacılar tarafından farklı okunup anlaşılan ve naşirlerin kararsız kaldıklarını belirttikleri kısımlar üzerinde olmaktadır. Bazen bütün yayıncıların aynı şekilde okuyup aynı şekilde anlam verdikleri kısımlar üzerinde de yeni yorumlar yapılabilmektedir.*"⁷ sözleriyle bu durumun daha net bir şekilde farkına varabilmekteyiz.

Biz bu çalışmamızda yukarıda isimleri zikredilmiş olan Türk asıllı Türkologların Köktürk harfli metinleri okuma ve yorumlama çalışmaları esnasında sergilemiş oldukları farklı bakış açılarını ortaya koymakla kendimizi memur kıldık. Her ne kadar Mehmet Horoz, 1996 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Orhun Abideleri'ni Okuma Çalışmalarındaki Farklılıklar" adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamış olsa da, tezin hazırlanmış olduğu tarihten sonra da bengu taşların okunması ve yorumlanması hususunda çok sayıda teklif sunulmuştur. Özellikle TİKA'nın bengu taşların bulunduğu bölgeye yapmış olduğu araştırma gezilerini müteakiben yazıtlar üzerine ileri sürülen tekliflerde gözle görülür bir artış olmuştur. Bizim üzerinde duracağımız cihetler ağırlıklı olarak zamanımıza yakın olan tarihlerdeki okuma ve yorumlama farklılıkları üzerine dayanmaktadır.

120 yıllık bir süreç içerisinde değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve üzerinde çok sözler söylenen Orhun yazıtlarını okuma ve yorumlama noktasında Türkoloji'ye hizmet etmiş ve halen hizmet

⁶ Osman Fikri Sertkaya, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995, s. 201.

⁷ Ahmet Bican Ercilasun, *Bir Kişi Yanılsar Oğuşı Bodunı Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş (KT G 6 = BK K 4) İbaresi Üzerine*, TDAY-Belleten 1993, Ankara 1995, s. 83.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

etmekte olan birçok Türk asıllı Türkolog aynı ifadeler üzerinde farklı bir kanaatlere varmışlardır. Bunları metin, transkripsiyon ve tercüme şeklinde inceleyerek müşahade etmekte faydalı bir cihet görmekteyiz.

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 :

T(o)kuz Oğ(u)z : b(e)gl(e)ri bud(u)nı : bu s(a)b(i)m(i)n :
(e)dgüti : (e)şid : k(a)t(i)ğdı : tıngla⁸

T(o)kuz Oğ(u)z : b(e)ğl(e)ri bud(u)nı : bu s(a)b(i)m(i)n :
(e)dgüti : (e)şid : k(a)t(i)ğdı : tiñle!⁹

T(o)kuz Oğ(u)z : b(e)ğl(e)ri bod(u)nı : bu s(a)b(i)m(i)n :
(e)dgüti : (e)şid : k(a)t(i)ğdı : tıngla¹⁰

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü üzere “bodun/budun” kelimesinin okunuş ve yorumlanmasında bir görüş ayrılığı dikkati çekmektedir. Hüseyin Namık Orkun ve Muharrem Ergin “budun” şeklinde okuyup “millet” anlamını verirken; Talat Tekin “bodun” şeklinde okuyup “boylar, halk” manasını vermiş ve kelimenin morfolojisini de “bod+un” bod (boy) “+un” (çoğul eki) şeklinde izah etmektedir.

Yazıtlardan öğrendiğimize göre Türkler, iktidarlarını korumak için yalnız Çinliler, Kıtaylar (Moğollar), Tangutlar vb. yabancı halklarla değil Oğuzlar, Kırgızlar, Uygurlar, Türgişler vb. öbür soydaş halklar ve boylarla de pek çok kez savaşmışlardır. Bu durum eski Türklerde “ulus, millet” kavramının olmadığını yazıtlardaki “bodun” (halk) sözcüğünün Muharrem Ergin’in anladığı gibi “millet” değil; “boylar, kabile, halk” anlamına gelen bir sözcük olduğunu açıkça göstermektedir¹¹.

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰺𐰽 :

s(a)b(i)m(i)n : tük(e)ti (e)şidg(i)l : ul(a)yu : in(i) y(i)gün(ü)m :
oğl(a)n(i)m : bir(i)ki : oğ(u)ş(u)m : bud(u)n(u)m¹²

⁸ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991, s. 65.

⁹ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yayınları, Ankara 1987, s. 22.

¹⁰ Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul 2003, s. 34

¹¹ Talat Tekin, *age.*, s. 14.

¹² Muharrem Ergin, *age.*, s. 65.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

s(a)b(ı)m(ı)n : tük(e)ti (e)şidğ(i)l : ul(a)yu : in(i)y(i)ğün(i)m :
og(l)a(n)ı)m : bir(i)ki : ug(u)ş(ı)m : bud(u)n(ı)m¹³

s(a)b(ı)m(ı)n : tük(e)ti (e)şidğ(i)l : ul(a)yu : in(i)yğün(ü)m :
og(l)a(n)ı)m : birki : uğ(u)ş(u)m : bod(u)n(u)m¹⁴

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü üzere “ini yigünüm/iniyğünüm” kelimesinin okunuş ve yorumlanmasında bir görüş ayrılığı mevcuttur. Hüseyin Namık Orkun, “iniyğünüm” şeklinde okumakta, “küçük kardeş ve yeğenlerim” biçiminde yorumlamakla birlikte yorumunun yanına parantez içinde bir soru işareti (?) bırakmaktadır. Bu durum bize bu okunuş ve yorumun kesin olmadığını içinde bir şüphe barındırdığını göstermektedir. Hüseyin Namık Orkun, Bu okuyuş ve yorumunda “ini” kelimesini küçük kardeş; “yigün+im” kelimesini ise “yeğenlerim” şeklinde değerlendirmiştir.

Muharrem Ergin, ifadeyi “ini yigünüm” şeklinde iki ayrı kelime olarak düşünmüş ve buna uygun bir okuma, akabinde de “ini” kelimesini küçük kardeş; “yigün+üm” sözcüğünü de “yeğenim” biçiminde düşünerek, “küçük kardeş yeğenim” şeklinde yorumlamıştır.

Talat Tekin ise tek bir kelime olarak ele almış, “ini+y+gün” şeklinde düşünerek “ini” erkek kardeş, “+gün” çokluk eki olarak değerlendirip, “iniyğün” “erkek kardeşler” formatında okumuş ve cümleyi “sözlerimi baştan sona işitin, önce erkek kardeşlerim, oğullarım, birleşik boyum, halkım...” biçiminde yorumlamıştır.

Görülüyor ki, Orkun’un şüphe ile yaklaştığı ve küçük kardeş ve yeğenlerim şeklinde okuyup yorumladığı; Ergin’in “küçük kardeş yeğenim” olarak değerlendirdiği okuma ve yorumlama şeklini, Tekin farklı bir şekilde okuyup yorumlamış ve ifadeyi “ini+y+gün” biçiminde bünyesine “+gün” çokluk ekini almış tek kelime olarak değerlendirmiştir.

İHD>İŞ : XXYM : İEİİİİİİİİ : İ>İY : İİİİİİ

İİİİİİ : İ>İŞ : İİİİİİİİ : İİİİİİİİ : İİİİİİ :

İİİİİİİİ : İİİİİİİİ : İİİİİİİİ : İİİİİİİİ : İİİİİİİİ :

¹³ Hüseyin Namık Orkun, *age.*, s. 22.

¹⁴ Talat Tekin, *age.*, s. 34.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Bir kişi y(a)ng(ı)ls(a)r, uğ(u)ş1, bod(u)nı, biş(ü)kinge t(e)ği kıdm(a)z (e)rm(i)ş¹⁷.

Yukarıda altı çizili olarak belirtilmiş olan ifadeler üzerinde de yine farklı görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu konuda Talat Tekin, “bişük” kelimesi için Uygurca metinlerde geçen “tüngür” “hısım akraba” kelimesinden hareketle “büşük” kelimesinin yuvarlaklaşmaya uğramamış daha eski şekli demek ve “akraba” manasını uygun görmektedir; “kıdmaz” kelimesini de başlangıçta “barınak vermezlerdi” daha sonraki çalışmalarında “öldürmezler imiş” manasıyla düşünüp sözü edilen cümleyi “bir kişi suç işlese onun boyu(na), halkı(na), hısım ve akrabalarına kadar (herkesi) öldürmezlermiş.” şeklinde bir yorum yapmıştır¹⁸.

Muharrem Ergin, bu konuda “bişük” kelimesini “nesil, akraba, soy sop, kavim kardeş, akrabalık” anlamlarıyla; “kıdmaz” kelimesini ise Divan-ı Lügati’t-Türk’ten hareketle “kenar dikmek, kıyılmak, barındırmak, himaye etmek, melce vermek, müdafaa vermek” manalarıyla karşılamış ve cümleyi “bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış.” biçiminde yorumlamıştır¹⁹.

Hüseyin Namık Orkun, “bisük” kelimesini aynen okuduğu gibi yazıp yanına şüphesini bildiren bir soru işareti koyduktan sonra herhangi bir mana verme yoluna gitmemiştir. Orkun daha sonraki çalışmalarında Kaşgarî’den hareketle bu kelimenin “beşik” kelimesiyle ilgili olabileceğini ileri sürmüştür. “Kıdmaz” kelimesini “ilerlemezlermiş” anlamlarıyla değerlendirip, cümleye “bir kişi yanılrsa soyu, kavmi bisükine (?) kadar ilerlemez imiş.” şeklinde yorumlamıştır²⁰.

Ahmet Bican Ercilasun bu konuda öncelikle “bişük” ardından da “kıdmak” kelimeleri üzerinde durmayı doğru bulmuş ve önce “bişük” ifadesini incelemeye almıştır. Ercilasun, Radloff’un “bişük” kelimesine “süs”; Thomsen’in ise bu kelimeye anlam olarak herhangi bir mana vermeyip boş bırakmayı tercih ettiğini dile getirmektedir. Ayrıca Gabain’in kelimeyi “böşük” diye okuduğunu ve “sevgili, dost, akraba” şeklinde yorumladığını söylemektedir. Clauson’un etimoloji sözlüğünde de kelime için “beşik” anlamı verdiğini ifade eden Ercilasun kendisinin de önceleri bu kelime için “beşik” manasını verdiğini söylemektedir. Fakat daha sonraki

¹⁷ Talat Tekin, *age.*, s. 36.

¹⁸ Talat Tekin, *age.*, s. 37.

¹⁹ Muharrem Ergin, *age.*, s. 18.

²⁰ Hüseyin Namık Orkun, *age.*, s. 25.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

çalışmalarında beşik fikrinden vazgeçip “bişükinge” kelimesini iki ayrı sözcük olarak değerlendirip Türkçe’de bir ikileme olarak kullanılan “ev eşik” manasını verecek “eb eşük” biçiminde ele almakta ve bunu da kelime başında yazılmayan “e” geniş ünlüsünün okunmasıyla mümkün olacağını ifade etmektedir.

Ercilasun “kıdmak” kelimesi üzerine de Thomsen’in “gitmezlermiş”, Malov’un “ayrılmazlardı” manalarını verdiklerini söylemektedir. Kendisinin de Büyük Türk Klasikleri’ndeki tercümesinde kıld->kıy- değişiminden hareketle “yok edermiş” anlamını verdiğini ifade etmektedir. Ercilasun daha sonradan yürütmüş olduğu çalışmalarında ise kıld- fiili ile kıy- fiili arasında bir bağın olmadığını bunun Divan-ı Lügati’t-Türk’ten hareketle fonetik bir dayanağının olmadığını, kıld- fiilini değil ama onun türevleri olan kıldış, kıldıt, kıldığ, kıldıgla-, kelimelerine Divan-ı Lügati’t-Türk’te rastlamanın mümkün olduğunu izah edip “kıld-” fiiline “herhangi bir şeye kıyı, kenar, sınır, hudut yapmak anlamı verilebileceğini zikretmiştir.

Bu düşüncelerden hareketle Ercilasun bu ifadeyi “Bir kişi yanılrsa kabilesine, milletine, evine, eşğine kadar kıyı yapmazmış, yani sınır hudut tanımazmış. Başka bir ifadeyle “kabilesine, milletine, evine, eşğine varıncaya kadar herhangi bir had, hudut tanımadan herkesi öldürmüştü²¹.” şeklinde yorumlamıştır.

Bu konuya yazmış olduğu bir makale²² ile yaklaşım sergileyen Nadir İlhan, makalenin başlangıç bölümünde “beşik” kelimesinin kavram alanı ve kullanım yerlerini örneklerle sunarak yazıtlarda geçen “bişük” kelimesini de işlemiş olduğu “beşik” sözcüğünün kavram alanı içerisinde değerlendirmiş ve sözcüğe “beşik, beşikteki çocuk” anlamını yüklemiştir. Ayrıca Nadir İlhan, Talat Tekin’in Uygur metinlerinden hareketle “tüñür” kelimesinin değişiminden “böşük” oradan da “beşük” şekline geçiş fikrinin Clauson’un etimoloji sözlüğünden hareketle düşünüldüğünü zikretmiş fakat; “tüñür” kelimesinin değişiminden vücut bulan “böşük” ile yazıtlarda geçen “bişük” kelimelerinin birbirinden farklı olduğunu söylemiştir. Ercilasun’un “eb eşük” ifadesinin de belki düşünülebileceğini yalnız kendi tespiti olan bir milletin devamı ve soyunu teşkil eden “beşikteki bebek” manasının daha doğru olacağını ifade etmektedir.

²¹ Ahmet Bican Ercilasun, *agm.*, s. 88.

²² Nadir İlhan, *Yañılsar... Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.14, Sayı 2, Elazığ 2004, s. 121-128

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

“Kıdmaz” sözcüğünü ise Nadir İlhan, Clauson’un sözlüğünü baz alarak açıklamaya çalışmaktadır. “Kıd-” fiilinin d>y değişimiyle “kıy-” şekline dönüşeceğini bunun İngilizce “*spare*” kelimesiyle eş değer olduğunu ve bu kelimenin de “kıymamak, canı bağışlamak, öldürmemek, kurtarmak, idareli kullanmak, esirgemek” gibi anlamlara geldiğini ileri sürmekte bu anlamlandırmaya uygun olarak da “kıdmaz ermiş” birleşik fiilini “canını bağışlamaz imiş, esirgemez imiş” şeklinde düşünmektedir. Bu yönüyle de kendinin, “kıyı yapmamak, had hudut tanımamak” manasını veren Ercilasun’dan ayrıldığını belirtmektedir. Ercilasun’un bu yaklaşımının yüklemsiz kaldığını “sınır tanımadan” yorumunu tamamlayan bir yüklem olmadığını ileri sürmekte ve “öldürürmüş” kelimesinin bir eklenti şeklinde cümleye verildiğini, “kıdmaz ermiş” birleşik fiilinin olumsuz çatı geniş zaman çekimli şeklinin çeviride ve yorumda görülmediğini vurgulamaya çalışmıştır.

Bu düşünceler ışığında İlhan cümleyi, “bir kişi ayrılmaya kalksa kabilesi, milleti, beşiğine, beşikteki çocuğuna kadar canını bağışlamaz imiş” biçiminde yorumlamıştır.

Biz bu kısımda İlhan ve Ercilasun’un tespitlerinin birlikte kullanılmasının yeni bir bakış açısı oluşturacağını düşünmekteyiz. Beşik “𐰽𐰺𐰸” kelimesini İlhan’ın tespitine; kıdmaz “𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸” sözcüğünü Ercilasun’un tespitine dayandırırsak karşımıza şu şekilde bir yorum çıkmaktadır: “Bir kişi yanılsa kabilesi, milleti, beşiğine, beşikteki çocuğuna kadar (öldürmekte) sınır tanımazmış.

𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸

𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 :

“kür(e)güng(i)n : üçün : ig(i)dm(i)ş : Bilge : K(a)g(a)n(i)ng(i)n : (e)rm(i)ş b(a)rm(i)ş : (e)dgü (e)ling(e) k(e)ntü : y(a)ng(i)lt(i)g (1)”

𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸

𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 :

𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸𐰺𐰸 :

𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 : 𐰽𐰺𐰸𐰺𐰸 :

“b(e)gl(e)ri : bod(u)nı : tüz(s)z : üç(ü)n : T(a)bg(a)ç
bod(u)n : t(e)bl(i)gin : kür(l)g<in> : üçün : (a)rm(a)kçısın : üçün :
in(i)li : (e)çili : kingsürt(ü)kin : üçün : b(e)gli : bod(u)nluğ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

yong(a)şurt(u)kın : üçün : Türük : bod(u)n : ill(e)d(ü)k : ilin : ıçg(1)nu : ıdm(1)ş (2)”

Yukarıda altı çizili verilmiş olan kelime üzerinde de son dönemlerde yeni teklifler olmuştur. “küregü” kelimesi “itaatsizlik” manasıyla değerlendirilip bugüne kadar bu mana çerçevesinde yoruma tabi tutulmuştur. Bu yorumun dışında Mehmet Turgut Berbercan ise olaya şu açıdan bakarak bu iki cümlenin yorumuna yeni bir yaklaşım sergilemiştir.

Berbercan yukarıda altı çizili olan kelimeyi “kür” köküne dayandırmakta ve sözcüğe “hile, kandırma” anlamını yüklemektedir. “Kür” kelimesine getirilen “+e-” isimden fiil yapım eki ile hareket kazandığını ifade eden Berbercan bu yolla kelimenin “küre-” biçimine dönüştüğünü ve “hileye başvurmak, kural kanun töre tanımamak, töreden ve otoriteden kaçmak” manasına geldiğini vurgulamaktadır. “Küre-” fiilini izah ettiği manada kullanan Berbercan, bu bilgiler ışığında diğer Türkologların “itaatsizlik” şeklinde yorumladığı cümleyi önceden yapılmış anlamlandırmalara açık ve net bir anlam bütünlüğü katmak üzere şu şekilde yorumlamıştır:²³ “(Töreden, nizamdan kaçtığın için) kuralsızlığın yüzünden seni beslemiş bilge (vasıflı) kağanın ile bağımsız ve güzel ülkene kendin yanlış yaptın.(1)”

“Beyleri ve milleti dürüst olmadığı için, Çin milleti hilekar ve kanunsuz olduğu için, fitneci ve fesat olduğu için, küçük ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, beyleri ve milleti iftira yoluyla karşılıklı birbirine düşürdüğü için Türk milleti kazandığı, kendine il ettiği yurdunu kaybetmiş.(2)”

كٲ.....ٲٲ.....ٲٲٲ : ٲٲ>ٲٲٲ : ٲٲٲٲٲٲ

K(a)p(a)g(a)n k(a)g(a)n : y(e)ti ot(u)z : y(a)şka .....(a)nta .....(e)rti²⁴

Tonyukuk yazıtının doğu yüzünden alınmış ve iklim, doğa v.b. şartlardan ötürü tahrip olmuş yukarıdaki kısım için Osman Fikri Sertkaya onarıcı bir yaklaşımın ardından kendi bilgi ve tecrübelerine dayalı bir yorum sergilemiştir.

²³ Mehmet Turgut Berbercan, “Kür” Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 25, Konya 2009, s. 171-182.

²⁴ H. Namık Orkun, *age.*, s. 116.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Cümleyi onarmak için Sertkaya öncelikle “çor” kelimesi üzerinde durarak bunun bir kişinin kağan olmadan önceki unvanı olduğunu, bu kelimenin Çince “ço”, Brahmi harfli yazımının “çor”, Tibet harfli yazımının “çor” olduğunu dile getirmektedir. Sertkaya, “ço” ifadesinin Türklerdeki “çor” unvanına denk düştüğünü, İlteriş’in kağan olduktan sonra kardeşinin adının Çin kaynaklarında “Mo-ço” şeklinde geçmesi yönüyle açıklamaktadır. Bu bilgiler ışığında Sertkaya, Çince Mo-ço’nun Türkçe “Böğü Çor” ifadesine karşılık geldiğini bunun da Kapgan Kağan’ın ta kendisi olduğunu bildirmektedir.

Yukarıdaki tahribata uğradığı için eksik kısımları bulunan okunuş biçimi Radloff ve Hüseyin Namık Orkun’a ait olduğunun altını çizen Sertkaya, aynı cümle için Tekin ve Ergin’in “Kapgan kagan yiti otuz ... anta ... erti.” şeklinde okuduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Sertkaya, R. Giraud’un, Radloff’un okuyuşundaki ilk boşluğun takriben 10 harf, ikincisinin ise 4 veya 5 harf olması gerektiği yönündeki tahmininden bahsetmektedir. Lakin Giraud’un teklifindeki harf sayısının (KGN BLTI) 7’de kaldığına dikkat çeken Sertkaya, bunun 3 harf eksik kaldığını bildirmektedir. Bu durumun bir onarım gerektirdiğini vurgulayan Sertkaya, kitabelerde datif ekinden sonra gelen bir “tegi” edatına işaret ederek, ilk kısmın “Kapgan kagan yiti otuz yaşka tegi” şeklinde okunabileceğini ifade etmektedir. Bunun ardından mana ve işlevini anlatmış olduğu “çor” kelimesinin eklenmesiyle de Giraud’un eksik harf sayısının da tamamlanmış olacağını vurgulamaktadır. Radloff’un anda “ondan” okuduğu zamirden sonra kitabelerde yine geçen şekillerine dayanılarak “kirse” kelimesinin getirilebileceğini ifade eden Sertkaya, cümlenin devamının da “kagan bolmuş erti” şekliyle tamamlanabileceğini bildirmiş ve cümleyi nihayi olarak şu şekilde onarıp yoruma tabi tutmuştur:²⁵

𐰽𐰺𐰍 : 𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍

𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 :

K(a)pg(a)n k(a)g(a)n : y(i)ti ot(u)z : y(a)şka : t(e)gi : çor : (e)rti :
(a)nta kisre : k(a)g(a)n : bolm(ı)ş : (e)rti)

Kapgan kagan yirmi yedi yaşına kadar çor idi (çor unvanını taşıyor idi) ondan sonra (27 yaşından sonra) kağan olmuş idi.

𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍𐰽𐰺𐰍 : 𐰽𐰺𐰍

²⁵ Osman Fikri Sertkaya, *age.*, s. 104-108.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Yukarıda altı çizili olarak verilmiş olan 10 harften ibaret kısım genel eğilim olarak “Eki Ediz kerekülüğ” şeklinde okunmakta ve “iki Ediz çadırılı” biçiminde de yorumlanmaktadır.

Halil Açıkgöz bu durum için farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Açıkgöz, Göktürk harfleriyle yazılmış olan metinlerde Ediz adlı bir topluluktan bahsedildiğini fakat başka yerlerde onu iki sayısı ile belirten bir ifadeye rastlanılmadığını dile getirmektedir. Bundan dolayı “Eki Ediz” okunuşunun “kidiz” biçimiyle okunup “keçe” manasının verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Zira “kidiz” kelimesinin Göktürk harfleriyle yazılmış başka metinlerde, Uygur harfleriyle Uygur metinlerinde, Kutadgu Bilig’de ve Divan-ı Lügati’t-Türk’te “keçe” manasıyla ilgili değişik örneklerine rastlanıldığını bildirmektedir. Açıkgöz bu durumu Kutadgu Bilig’de geçen,

“Kımız süt ya yüng yag ya yogrut kurut

Yadım ya kidiz hem erej ewke tut”

“Kımız, süt yahut yün, yağ veya yoğurt ve peynir ile evin rahatını temin eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.” manasına haiz beyitte “keçe” anlamına gelen “kidiz” kelimesiyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Bundan ötürü iki Ediz okunan kelimenin keçe manasıyla “kidiz” şeklinde okunup anlaşılması ve çadır anlamına gelen “kerekü” sözcüğünün sıfatı olarak kabul edilmesini dile getiren Açıkgöz neticede Bilge Kağan yazıtı D 1’in,

: 𐰽𐰪𐰆𐰏𐰏 : 𐰆𐰏𐰏𐰏 : 𐰆𐰏𐰏𐰏 : 𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰏𐰏𐰏 : 𐰏𐰏𐰏𐰏

: 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰏𐰏𐰏𐰏 : ..... : 𐰏𐰏𐰏 : 𐰆𐰏𐰏𐰏 : 𐰆𐰏𐰏𐰏 : 𐰏𐰏𐰏

..... 𐰏𐰏(𐰏)𐰏 : 𐰆𐰏𐰏𐰏 ..... 𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰏𐰏𐰏𐰏 : 𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏𐰏

“t(e)ngri t(e)g : t(e)ngri : y(a)r(a)tm(ı)ş : Türük : Bilge : k(a)ğ(a)n s(a)b(ı)m : k(a)ng(ı)m : Türük : Bilg[e : k(a)ğ(a)n ... (a)l]tı sir : tok(u)z oğ(u)z : kid(i)z k(e)r(e)kül(ü)g : b(e)gl(e)ri : bod(u)nı [..... tü]rük : t[(e)ng]ri...” okunup

“Tanrı gibi, Tanrı yaratmış Türk Bilge Kağan, sözüm: Babam Türk Bilge Kağan... (Al)tı Sir, Dokuz Oğuz keçe çadırılı beyleri milleti... (Türk T(an)rı.....” şeklinde yorumlamayı teklif etmektedir³⁰.

³⁰ Halil Açıkgöz, *Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzünün İlk Satırında İki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g mü Yoksa kid(i)z Kerekülüğ Begleri k(e)r(e)kül(ü)g ‘keçe çadırılı’ mı Okunmalı?*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1994, 1-10.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Erhan Aydın, altı çizili olarak verilmiş olan ifadeye farklı bir yaklaşım sergilemiştir ve öncelikle Eki Ediz kavramı üzerinde durup bunun Çin kaynaklarında “A-thie, A-tie” şeklinde geçtiğini, bu kavramın Edizlere ait olduğunu buradan hareketle Eki Ediz kavramının bir boy adı olarak kullanıldığını ileri sürmektedir.

Erhan Aydın, “kerekülüg” kelimesi için Moğolca’dan “ker” şekliyle Türkçe’ye intikal ettiğini, Moğolca’da halen “ger” biçimiyle yaşadığını ve “çadır, yurt, keçe çadır, yerleşim yeri, ikametgah, mesken, ev” manasına geldiğini bildirmektedir. Aydın, kelimenin “ker” isim kökü ile topluluk bildiren “+AgU” ekinin birleşmesine bağlı olarak oluştuğunu ardından da “+lUg” ekini alarak “kerekülüg” şekline dönüştüğünü ve çadırlı beyleri manasında değil, Kırımlı beyleri, Kazaklı beyleri gibi topluluk anlamı verecek tarzda Kerekülü beyleri formatında kullanılmasının doğru olacağını ifade etmektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında bir boy sıralamasının yapıldığını düşünen Aydın, “Altı Sırlar, Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, Çadırlı beyleri milleti” şeklinde yapılan bir çevirinin bu boy sıralamasını bozduğunu düşünerek “kerekülüg” kelimesini bir Türk boyu, bir Türk topluluğu olarak düşünüp cümleyi “Altı Sırlar, Dokuz Oğuzlar, İki Edizler, Kerekülü beyleri milleti” biçiminde yorumlamaktadır³¹.

: 𐰽𐰺𐰸𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾
 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾
 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾 : 𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾

il y(e)me : il boltı : bod(u)n y(e)me : bod(u)n boltı : Öz(ü)m
 k(a)rı bolt(u)m : ul(u)ğ bolt(u)m : Neng y(e)rd(e)ki : k(a)ğ(a)nl(ı)k :
 bod(u)nka : bünt(e)ği : b(a)r (e)rs(e)r : ne bungı : b(a)r (e)rt(e)çi
 (e)rm(i)ş?

Yukarıda altı çizili olarak verilmiş olan ifadeye H. Namık Orkun, Talat Tekin ve Muharrem Ergin aynı bakış açısıyla yaklaşmış kelimeyi “bünt(e)ği (𐰽𐰺𐰾𐰿𐰽𐰾)) şeklinde okumuşlar ve kelimeye Orkun “serseri olsa, başıboş olsa” Tekin ve Ergin ise “böylesi” manasını vermişlerdir. Bu okunuş ve anlamlandırmaya istinaden yorumlamada ise Tekin “devlet de devlet oldu, halk da halk oldu ben kocaldım, yaşlı oldum. Herhangi bir ülkedeki kağanlı bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise de (o halkın) ne (gibi) bir sıkıntısı olacakmış?”³²

³¹ Erhan Aydın, *Kerekülüğ Begleri*, International Journal of Central Asian Studies, Vol. 10-1, 2005, s. 23-31.

³² Talat Tekin, *age.*, s. 92-93.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 5/2 Spring 2010*

şeklinde; Ergin “il de il oldu, millet de millet oldu. Kendim ihtiyar oldum, kocaldım. Herhangi bir yerdeki kağanlı millette böylesi var olsa, ne sıkıntısı mevcut olacakmış?”³³ şeklinde; Orkun “ülke yine ülke oldu, millet yine millet oldu, (Artık ben) özüm ihtiyar oldum. Kocadım. (Her) hangi (bir) yerde hakanlık (bir) millete (baş olarak bir) serseri olsa, (bundan) ne felaket olacak imiş.”³⁴ şeklinde bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Cengiz Alyılmaz ise bu durumu Orkun, Tekin ve Ergin’den farklı olarak değerlendirip “bünt(e)ği” okunuşunu “bint(e)ği” (𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚) şeklinde okuyup, kelimeye “benim gibisi” manasını vermektedir. Bu onarıma bağlı olarak Alyılmaz cümleyi “devlet de devlet oldu halk da halk oldu. (Şimdi) ben kocaldım, yaşlı oldum. Herhangi bir ülkede kağanlı (yani “bağımsız”) bir halkın benim gibi bir devlet adamı var ise, (o halkın) ne (gibi) bir sıkıntısı olacak imiş.”³⁵ şeklinde yorumlamaktadır.

.....𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚..... 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚

K(a)pg(a)n k(a)g(a)n : y(e)ti ot(u)z : y(a)şka .....nta.....(e)rti :
K(a)pg(a)n k(a)g(a)n ol(u)rdı : tün ud(ı)m(a)tı³⁶

Yukarıda verilmiş altı çizili olan kısım H. Namık Orkun tarafından “olurdu” biçiminde okunarak “oturdu” manasıyla tercüme edilmiştir.

Kitabeleri yerinde inceleme imkânı bulan Cengiz Alyılmaz ise araştırmalarının sonucunda, burada kelimenin “𐰽” harfiyle değil “𐰽” harfiyle sona erdiğini ve “𐰽” harfinden önce bir “𐰽” harfinin var olduğunu ifade etmektedir. Bu onarımın ardından kelimeyi “olurtı” değil “olurdum” şeklinde okuyarak cümleyi “Kapgan kağan yirmi (yaşında?) ..... idi. (onu ben) Kapgan kağan (olarak) tahta oturttum.”³⁷ şeklinde yorumlamaktadır.

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚

𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚 : 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚

³³ Muharrem Ergin, *age.*, s. 60.

³⁴ H. Namık Orkun, *age.*, s. 118.

³⁵ Cengiz Alyılmaz, *Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 2000, s. 17.

³⁶ H. Namık Orkun, *age.*, s. 116.

³⁷ Cengiz Alyılmaz, *agm.*, s. 16.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Tıl(ı)ğ k(e)lürti : s(a)bı (a)nt(a)ğ: “y(a)r(ı)ş y(a)zıda : on tüm(e)n : sü t(e)r(i)lti” : tir : ol s(a)b(ı)ğ (e)ş(i)d(i)p : b(e)ğl(e)r : kop(ı)n : “y(a)n(a)l(ı)m : (a)rığ ub(ı)tı y(e)ğ!” : t(e)di³⁸.

Yukarıda altı çizili olarak verilmiş olan kelimeyi Orkun, Tekin ve Ergin “𐰽𐰺𐰽” “kopın” diye okumuş ve hep birlikte manasıyla değerlendirmeye tabi tutmuşlardır.

Bu durum karşısında Cengiz Alyılmaz “𐰽𐰺𐰽” “kopın” şeklinde okunan kelimenin sonunda bir “𐰽” “n” sesinin bulunmadığını ve kelimenin sadece “𐰽𐰺𐰽” “kop” şeklinden ibaret olduğunu ifade ederek bir onarım yoluna gidip aynı cümleyi “tıl(ı)ğ k(e)lürti : s(a)bı (a)nt(a)ğ: “y(a)r(ı)ş y(a)zıda : on tüm(e)n : sü t(e)r(i)lti” : tir : ol s(a)b(ı)ğ (e)ş(i)d(i)p : b(e)ğl(e)r : koop : “y(a)n(a)l(ı)m : (a)rığ ub(ı)tı y(e)ğ!” : t(e)di.”³⁹ şeklinde okunmasının doğru olacağını ileri sürmektedir.

𐰽𐰺𐰽 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺 : 𐰽𐰺𐰽𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰽 : 𐰽𐰺𐰽

y(a)ğ(ı)m(ı)z : t(e)ğre : oç(u)k t(e)ğ (e)rti : biz : (a)ş <t>(e)ğ : (e)rt(i)m(i)z⁴⁰

y(a)ğ(ı)m(ı)z : t(e)ğre : uç(u)k t(e)ğ (e)rti : biz : s(e)ğ : (e)rt(i)m(i)z⁴¹

y(a)ğ(ı)m(ı)z : t(e)ğre : oç(u)k t(e)ğ (e)rti : biz : (i)s(i)ğ : (e)rt(i)m(i)z⁴²

Yukarıda verilmiş olan Tonyukuk yazıtının birinci taş G 1 kısmından alınmış bölümde altı çizili kelime için okuma ve buna bağlı olarak yorumlama farkı yine gözlerden kaçmamaktadır. Buradaki muhalefet aslında “𐰽𐰺” kelimesinden kaynaklanmaktadır.

Bu farklı yaklaşım tarzına istinaden Talat Tekin altı çizili kelimeyi “aş <t>eğ” şekliyle okumuş “aş gibi ” manası vermiş ve cümleyi “düşmanlarımız çepeçevre ocak gibi idi; biz (ortadaki) aş gibi idik” şeklinde tercüme etmiştir⁴³.

Orkun “seğ” olarak okuyup “müteyakkız” manasını vermekle birlikte emin olmadığını kelimenin yanına bıraktığı bir (?) işaretiyle ifade etmeye çalışmış ve akabinde cümleyi “düşmanımız

³⁸ Talat Tekin, *age.*, s. 90.

³⁹ Cengiz Alyılmaz, *agm.*, s. 15.

⁴⁰ Talat Tekin, *age.*, s. 84.

⁴¹ H. Namık Orkun, *age.*, s. 102.

⁴² Muharrem Ergin, *age.*, s. 92.

⁴³ Talat Tekin, *age.*, s. 85.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

etrafta kuş gibi idi, biz müteyakkız (?) idik” formunda bir tercüme etmeye çalışmıştır⁴⁴.

Ergin ise kelimeyi “isig” şeklinde okuduktan sonra “ateş” manasıyla değerlendirmiş ve cümleyi “Düşmanımız etrafta ocak gibi idi, biz ateş idik” şeklinde yoruma tabi tutmuştur⁴⁵.

Erhan Aydın, bu ifadeye farklı bir yaklaşım tarzı sergileyerek kelime içindeki bir harfe, farklı bir ses değeri teklif edip cümleyi buna mukabil yorumlamaya çalışmıştır.

Aydın, öncelikle oçuk/uçuk kelimelerini inceleme altına almış ve kelimenin oçuk/uçuk okunduğunu ve ocak veya uç- fiilinden hareketle kuş yırtıcı kuş anlamı verildiğini dile getirmiştir. Aydın, uçuk kelimesinin CC’de “saman çöpü, tahıl kabuğu anlamında kullanıldığını ayrıca yine uçuk kelimesinin Clauson’da “chaff” “saman tozu, çöp”⁴⁶ anlamıyla verildiğini izaha çalışmıştır. Bütün bu bilgiler ışığında “uçuk” kelimesinin “tahıl kabuğu, saman” anlamında kullanılması gerektiği kanaatine varmıştır.

İkinci aşama olarak Aydın, yukarıda altı çizili olarak verilen ve yazıtlarda “**□**” şekliyle yazılmış olan kelimeyi incelemeye almış ve Tekin’in “aş <t>eğ, Orkun’un “seğ”, Ergin’in “isig” olarak okuduğu kelimeyi farklı bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Aydın, “**□**” harfinin “lb” çift sesine denk düştüğünü ifade edip kelimeyi “elbeg” şeklinde okumuş ve sözcüğe “bol, geniş, zengin” anlamını vermiştir. Aydın elbeg manasına, Ekrem Arıkoğlu’nun Tuva Türkçesi Sözlüğü’nden, ayrıca Emine Gürsoy Naskali ve E.M. Duranlı’nın “Altayca-Türkçe Sözlük” adlı eserinden hareketle bu kanaate vardığını bildirmektedir.

Bütün bu tespitlerin ardından Erhan Aydın, yukarıda daha önce okunuşları ve yorumları verilmiş olan cümleyi, “Yagımız tegre uçuk teg erti, biz elbeg ertimiz” formatında okumuş ve ‘düşmanlarımız etrafta tahıl kabuğu, saman gibi (mec. yoksul, sefalet içinde) gibi idi; biz zengin (bolluk içinde) idik’. biçimiyle tercüme etmeye çalışmıştır⁴⁷.

⁴⁴ H. Namık Orkun, *age.*, s. 102.

⁴⁵ Muharrem Ergin, *age.*, s. 53.

⁴⁶ <http://www.tureng.com/search/chaff> - 12.04.2010

⁴⁷ Erhan Aydın, *Tonyukuk Yazıtındaki Problemler Üzerine*, Bilig, Sayı 45, Bahar/2008, s. 91-102.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Sonuç

İlk vesikası 687 yılında Çoyrın yazıtı olarak keşfedilen ancak 1893 tarihine kadar yaklaşık 1200 yıl bir “muamma, garip yazılı taş” olarak adlandırılan Köktürk bengu taşlarının okunması ve yorumlanması üzerine, ilk okunduğu andan günümüze gelinceye kadar farklı teklifler sunulmuştur ve sunulmaya da devam edilecektir. 1200 yıllık bir süreçten sonra Köktürk kültürü ve sosyolojisi incelenerek ön sezilerle yoruma tabi tutulan bu yazıtlar, bilgi ve bakış açısındaki farklılığa istinaden Türkologları sahip oldukları bilgi ve edindikleri tecrübeleri ışığında bir algılamaya ve yoruma sevk edebilmektedir. W. Radloff ve W. Thomsen ile başlayıp birçok Türkolog ile devam eden bu süreç, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Türkoloji’ye hizmet eden Hüseyin Namık Orkun, Talat Tekin, Muharrem Ergin, Ahmet Bican Ercilasun, Osman Fikri Sertkaya, Cengiz Alyılmaz, Erhan Aydın vs. birçok Türkolog ile hız kazanmıştır. Osman Fikri Sertkaya, değişik zamanlarda kaleme aldığı makaleleriyle yazıtların okunması ve yorumlanması noktasında önemli bilgiler vermiş, düzeltme ve önerilerin bulunduğu bu makaleleriyle kendisinden sonra gelen Türkologların ufkunu açmıştır. Bununla birlikte, Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) aracılığıyla bölgeye gitme ve yazıtları yerinde inceleme fırsatı bulan Cengiz Alyılmaz’ın kitabelerin bugünkü durumunu Radloff atlasıyla karşılaştırılmalı olarak ortaya koyması, kitabelerin daha iyi okunması ve yorumlanması üzerine önemli bir mesafe kat edilmesine vesile olmuştur. Böylelikle Türklerin Orta Asya kültüründen habersiz olmadıkları ve atalarından kalan mirasa sahip çıktıkları açıkça ortaya konulmuştur.

İşgal ettiğimiz zaman dilimi içerisinde ulaşabileceğimiz üstü kapalı kalmış, henüz keşfine malik olunamamış Köktürk toplumuna ait her türlü kültürel ve toplumsal öge bize Orhun yazıtlarını yeniden okuyup, algılama noktasında telkinler verecektir. Yenisey yazıtlarının doğru okunup anlaşılması konusunda daha yapılacak pek çok şey olduğuna inanan Osman Fikri Sertkaya, “bu yazıtların üzerinde başta imla olmak üzere fonetik, morfoloji, sentaks ve semantik araştırmaların yapılması ve anıtların kalıplarının daha iyi incelenmesi konularının tazeliğini korumaktadır.”⁴⁸ sözleriyle de bizim düşüncelerimizi onaylamaktadır.

⁴⁸ Osman Fikri Sertkaya, *age.*, s. 208.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ Halil, Bilge Kağan Yazıtının Doğu Yüzünün İlk Satırında i)ki (e)d(i)z k(e)r(e)kül(ü)g mü Yoksa kid(i)z Kerekülüg Begleri k(e)r(e)kül(ü)g ‘keçe çadırı’ mı Okunmalı?”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1994, s. 1-10.
- ALYILMAZ Cengiz, Bilge Tonyukuk Yazıtları Üzerine Birkaç Düzeltme, TDA: 10, 2000, s. 16.
- ALYILMAZ Cengiz, Bir Asparagas Haber ve Kurt, Dağ Keçisi, Geyik Sembol ve Damgaları, Orkun Dergisi, Sayı 37, Mart 2001
- AYDIN Erhan, Kerekülüg Begleri, International Journal of Central Asian Studies, Vol. 10-1., 2005, s. 23-31.
- AYDIN Erhan, Tonyukuk Yazıtındaki Problemler Bir Cümle Üzerine, Bilig, S: 45, 2008, s. 91-102.
- BERBERCAN Mehmet Turgut, “Kür” Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S: 25, Konya 2009, s. 171-182.
- BOZKURT Fuat, Türklerin Dili, Kapı Yayınları, İstanbul 2005
- CAFEROĞLU Ahmet, Türk Dili Tarihi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1969
- ERCİLASUN Ahmet Bican,, Bir Kişi Yanılsar Oğuşı Bodunı Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş (KT G 6 = BK K 4) İbaresini Üzerine, TDAY-Belleten 1993, TDK Yayınları, Ankara 1995, s. 83.
- ERCİLASUN Ahmet Bican, Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Kadar Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 2009
- ERGİN Muharrem, Orhun Abideleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991
- GABAİN A. Von, Eski Türkçenin Grameri, (Hzl.: Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007
- İLHAN Nadir, Yanılsar... Bişükine Tegi Kıdmaz Ermiş, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 2, Elazığ 2004, s. 121-128.
- ORKUN Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, TDK Yayınları, Ankara 1987

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

ÖZTÜRK Ali, Ötüken Türk Kitabeleri, Ötüken Neşriyat, İstanbul
1996

SERTKAYA Osman Fikri, Göktürk Tarihinin Meseleleri, TKAE
Yayımları, Ankara 1995

TEKİN Talât, Orhun Yazıtları, Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul
2003

<http://www.tureng.com/search/chaff>, (E.T: 12.04.2010)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*